

# HRVATSKA POLITIČKA EMIGRACIJA – SIGURNOSNA PRIJETNJA SOCIJALISTIČKOJ JUGOSLAVIJI

Valentina Perušina \*

UDK: 323.28(497.1)  
325.8:323.26(497.13)  
329.73(497.13)  
351.74(497.1)

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 15. VII. 2019.

Prihvaćeno: 10. II. 2020.

## SAŽETAK

Tijekom čitavog razdoblja postojanja socijalističke Jugoslavije hrvatska politička emigracija je djelovala kao politička oporba i predstavljala sigurnosnu prijetnju jugoslavenskom režimu. Zbog represivnog karaktera režima i djelovanja sigurnosno-obavještajne službe dio političke emigracije se radikalizira, a upotreba političkog nasilja za neke od organizacija postaje jedina opcija koja je mogla dovesti do željenih društvenih i političkih promjena. Dio emigrantskih organizacija formiran oko bivšeg ustaškog vodstva činio je ekstremnu hrvatsku emigraciju koja je inicirala daljnju ekstremizaciju radikalnih pojedinaca. Hrvatska politička emigracija nije bila statična i homogena, već je prolazila kroz brojne promjene, procese i frakcije uzrokovane internim i eksternim čimbenicima. Njezino djelovanje je nadilazilo dimenzije isključivo političke prijetnje Jugoslaviji, već je evoluiralo u sigurnosnu prijetnju koju je okarakterizirala upotreba političkog nasilja i terorizma, a manifestiralo se u nizu izvršenih ili spriječenih akata nasilja. U cilju neutralizacije čitave političke emigracije i njezinih veza, jugoslavenski sigurnosni aparat je provodio iznimno agresivne kampanje u državi i inozemstvu, a njegove represivne i ofenzivne metode mogu se poistovjetiti s državnim terorizmom. I hrvatska ekstremna politička emigracija i jugoslavenski sigurnosni aparat u suštini su se temeljili i formirali na ekstremnim ideologijama te je radikalizacijom djelovanja jednih dolazilo do radikalizacije drugih.

Ključne riječi: hrvatska politička emigracija, Uprava državne bezbednosti (UDBA), Služba državne bezbednosti (SDB), Služba državne sigurnosti (SDS), političko nasilje.

## 1. UVOD

Pitanje značaja i položaja hrvatske političke emigracije do danas ostaje relativno marginalizirano u historiografiji i društvenim znanostima. U socijalističkoj Jugoslaviji je državna propaganda, izrazito oblikovana radom obavještajne zajednice, antiju-

\* Valentina Perušina (perusina@protonmail.com) je magistra povijesti i arheologije uposlena u Ministarstvu unutarnjih poslova Republike Hrvatske. Stajališta iznesena u radu osobna su stajališta autorice te ne predstavljaju stajališta institucije u kojoj je zaposlena.

goslavensku političku emigraciju, paradoksalno, prikazivala kao opasnu i ujedno nesposobnu za ozbiljnije ugrožavanje državne sigurnosti. Propaganda se prilagođavala političkim događajima, ali je uvijek uključivala gotovo fantastične elemente i crno-bijeli prikaz aktera. Posljednjih desetljeća objavljen je niz publikacija koje jugoslavenskim vlastima i sigurnosnom aparatu pristupaju na sličan, iznimno polariziran način na kojem je temeljena i jugoslavenska antiemigrantska propaganda. Dakle, djelovanje političke emigracije, posebice one ekstremističke, prikazivano je iznimno polarizirano, a postupno se marginalizira unatoč utjecaju koji je imala na oblikovanje jugoslavenske i međunarodne politike kao i jugoslavenske obavještajne zajednice. Nakon što se Jugoslavija raspala, nestala je svrha djelovanja hrvatske političke emigracije, no posljedice njezina djelovanja kao i odnosa državnog aparata i emigracije do danas utječu na društveno-političke prilike u regiji i međunarodnoj zajednici.

Ovaj rad obrađuje položaj i djelovanje hrvatske ekstremističke političke emigracije, s posebnim naglaskom na terorističke aktivnosti, te se potom analizira njezin utjecaj na sigurnosnu politiku Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ). Rad započinje komparativnim uvidom u dostupnu literaturu i izvore kako bi se mogli ustanoviti procesi koji su se odvijali u hrvatskoj političkoj emigraciji. Arhivski fond Službe državne sigurnosti (SDS), koji je nedavno otvoren javnosti, od iznimne je važnosti za analizu djelovanja emigracije i jugoslavenskog sigurnosno-obavještajnog aparata, ali treba napomenuti da se prilikom pregleda opsežne građe istraživač suočava s problemima selektivnosti. Odnos sigurnosnog aparata prema emigraciji je najvažniji indikator statusa emigracije kao sigurnosne prijetnje SFRJ. Isto tako nije moguće zasebno valjano analizirati hrvatsku političku emigraciju jer jugoslavenski sigurnosni aparat oblikuje djelovanje političke emigracije te se u tom kontekstu javlja i državni terorizam, neraskidivo povezan s djelovanjem političke emigracije.

## 2. DJELOVANJE HRVATSKE POLITIČKE EMIGRACIJE

Hrvatska politička emigracija se učestalo opisuje kao radikalna, ekstremistička i teroristička, no spomenuta terminologija ne odgovara suvremenim značenjima navedenih pojmova.<sup>1</sup> Hrvatska politička emigracija nije homogena, već je riječ o skupu emigrantskih organizacija različitog karaktera i ideologija. Kombinacija složenih eksternih i internih okolnosti stvorila je predispozicije za njezinu radikalizaciju na mikrorazini, mezorazini i makrorazini. Emigrantske organizacije formirane oko bivšeg vodstva Nezavisne Države Hrvatske (NDH) u suštini su ekstremističke i utemeljene na ustaštvu. Većina hrvatskih nacionalističkih organizacija je radikalna, a

<sup>1</sup> Radikali i ekstremisti ne stoje na liniji umjerenih stavova te *status quo* za njih nije poželjan ishod, no dok su radikali spremni na dijalog i kritičko razmišljanje, ekstremisti su se za svoje političke ciljeve spremni boriti i nasiljem. Radikalizam kroz povijest nije uvijek povezan s političkim nasiljem, nego je dovođen u vezu s različitim političkim pogledima koji zahtijevaju promjenu sociopolitičkog poretka. Dok su radikalni pokreti konstruktivni, ekstremni pokreti su destruktivni i razorni (Schmid 2013). Današnja diferencijacija radikalizma i ekstremizma povezana je s demokratskim državama, a ne s totalitarnim i autoritarnim režimima, stoga je njihova primjena na jugoslavenski politički sustav problematična.

njihovo osnivanje se u pravilu vezuje uz ekstremističke organizacije. Samo se dio tih ekstremnih i radikalnih organizacija ili pojedinaca povezuje uz terorizam. Hrvatske političke emigrante koji se nisu libili upotrijebiti oružano i drugo nasilje pretežno definiraju ekstremistima ne samo jugoslavenski autori i sigurnosni aparat, nego i inozemne sigurnosno-obavještajne službe.<sup>2</sup> Ipak, važno je iznijeti da je jugoslavenska vlast i organizacije koje nisu upotrebljavale nasilje učestalo putem propagande i u službenim dokumentima etiketirala kao ekstremističke zbog toga što nisu bile na državnoj političkoj liniji.

Implementirajući suvremenu terminologiju, neovisni intelektualci i članovi Hrvatske seljačke stranke mogu se smatrati radikalima, a nacionalističke organizacije koje koriste političko nasilje – ekstremistima. Međutim, suvremene definicije su samo djelomično primjenjive na ovaj period te većina organizacija izlazi iz okvira ovih definicija. Iako mnoge ekstremističke i radikalne organizacije nominalno zagovaraju demokraciju, njihove političke i prostorne težnje u praksi mogu biti ekstremističke, kao i sredstva djelovanja. Definicije i termini kojima se organizacije opisuju od početka ovog perioda do danas variraju budući da su ovo termini koji su ovisni o političkim, znanstvenim i relacijskim situacijama.

Uvidom u spise sigurnosnih aparata, jugoslavenska terminologija *hrvatska ekstremna emigracija* uglavnom odgovara profilima organizacija i individua koje se može definirati – radikalima koji se koriste političkim nasiljem, ekstremistima u slučaju zagovaranja NDH i teroristima ukoliko se koriste terorističkim metodama. Takvo definiranje djelomično odgovara i suvremenoj terminologiji ekstremizma jer su ekstremni i iz perspektive definicije u kojoj ekstremizam teži stvoriti homogeno i uniformno društvo bazirano na rigidnim ideološkim temeljima koji ne dopuštaju različite stavove. Ova karakteristika ekstremizma očituje se kroz frakcionaštvo koje je nastalo uslijed nemogućnosti postizanja dijaloga i željom za dominacijom pojedinih organizacija unutar čitave hrvatske nacionalističke emigracije, kao i kroz odbacivanje umjerenijih političkih struja – *with us or against us* (Schmid 2013). Jedna od odrednica ekstremizma je također da ekstremisti po osvajanju vlasti teže totalitarizmu, a većina ekstremnih emigrantskih organizacija invocira reinstalaciju NDH. Stoga će hrvatska politička emigracija koja se uklapa u užu sigurnosnu jugoslavensku terminologiju ekstremne emigracije, unatoč kompleksnosti političkog entiteta, biti definirana ekstremističkom zbog relacijskog koncepta, dosadašnje upotrebe terminologije u međunarodnoj javnosti i u odnosu naspram Jugoslavije koja tada predstavlja legalan režim te ukoliko je riječ o organizacijama koje se povezuju uz Hrvatski oslobodilački pokret (HOP), političko nasilje i terorizam.

Cilj hrvatske političke emigracije nikad nije bio upitan, iako je i dalje aktualno pitanje jesu li pojedini emigranti bili borci za slobodu ili teroristi. Ambivalentnost u definiranju pojedinačnih slučajeva terorizmom ili pak oslobodilačkom borbom uvjetovana je političkom interpretacijom. Pojedinci i organizacije koji se koriste terorizmom uvijek su oboje, samo je pitanje kolika je podrška njihovim ciljevima, koliko

<sup>2</sup> Memorandum for Deputy Director of Central Intelligence: International Terrorist Threat in the United States (CIA, 20. travnja 1984.).

je uspješna realizacija i ugrožava li njihovo djelovanje sigurnost i slobodu građana, što rezultira recepcijom, odnosno percepcijom koja će prevladati u javnosti.

Oko definicije terorizma i državnog terorizma nikad nije postignut konsenzus, iako je sredinom 1980-ih godina istraživanje Alexa Schmida i Alberta Jongmana rezultiralo konsenzusom o 22 osnovna elementa terorizma, a potom je 1988. godine postignut konsenzus većeg broja znanstvenika te je identificirano 16 osnovnih elemenata terorizma (Bilandžić i Lucić 2015). Neki od tih elemenata karakteristični su i za djelovanje hrvatske ekstremističke političke emigracije, primjerice prijetnja nasiljem ili upotreba nasilja, konspirativnost, niski troškovi i mali broj izvršitelja, simbolične mete, izostanak izravnog sučeljavanja s vojnim snagama, potreba za publicitetom uz isticanje povoda te izvršavanje akata u urbanim sredinama (Bilandžić 2014). Osnovni indikator terorizma je postojanje političkog koncepta iza upotrebe nasilja protiv civila, infrastrukture ili institucija u svrhu izazivanja političke nestabilnosti i pritiska s ciljem stjecanja moći i ispunjavanja političkih zahtjeva (Bilandžić 2014). Budući da je korijen terorizma u političkom nezadovoljstvu, važan okidač terorizma je eventualni neuspjeh u stjecanju šire podrške radikalnim ciljevima grupacije. Tako terorizam, između ostalog, postaje jedina moguća taktika za suprotstavljanje nelegalnoj državnoj represiji (Schmid 2013). Izvedene definicije ukazuju na to da su povijesne okolnosti i čimbenici stvorili atmosferu koja je dodatno oblikovala hrvatsku političku emigraciju u njezinoj ekstremizaciji.

Hrvatske ekstremističke nacionaliste su vodeće zapadne države, njihove sigurno-obavještajne agencije i međunarodna javnost definirali teroristima zbog metoda koje su koristili za postizanje političkih ciljeva.<sup>3</sup> Primjerice, Central Intelligence Agency (CIA) i Federal Bureau of Investigation (FBI) uoči Olimpijskih igara u Los Angelesu 1984. godine izrađuju procjenu terorističkih prijetnji i u tom dokumentu identificiraju hrvatske radikalne nacionaliste, uz Palestince i Armence, kao separatističku grupaciju relativno sklonu počinjenju terorističkih akata u narednom periodu.<sup>4</sup> Organizacije poput Hrvatskog revolucionarnog bratstva (HRB), Hrvatskog narodnog otpora – luburičevaca (HNO-I) i Hrvatskog državotvornog pokreta (HDP) su programatski bile predodređene za militantan pristup u postizanju rješenja političkih pitanja i terorizam, zbog čega su vlasti država poput Savezne Republike Njemačke (SRNJ) zabranile njihovu djelatnost.<sup>5</sup>

Hrvatska politička emigracija predstavlja višedimenzionalnu sigurnosnu prijetnju jugoslavenskom režimu. Služba državne bezbednosti (SDB) primarno je definirala jugoslavensku političku emigraciju sigurnosnom prijetnjom jer su u kontekstu socijalno-političkog uređenja Jugoslavije politički elementi koji nisu bili na liniji komunizma predstavljali prijetnju državnoj sigurnosti. Međutim, važno je naglasiti da

<sup>3</sup> Memorandum: Yugoslav Emigre Extremists (CIA, 29. svibnja 1980.); Blaxland i Crawley (2017).

<sup>4</sup> Memorandum for Deputy Director of Central Intelligence: International Terrorist Threat in the United States (CIA, 20. travnja 1984).

<sup>5</sup> *Presuda u kaznenom predmetu protiv Zdravka Mustača i Josipa Perkovića* (Visoki zemaljski sud u Münchenu, 3. kolovoza 2016.).

je čitava emigracija predstavljala rizičnu skupinu zbog mogućnosti obavještajnog djelovanja stranih sigurnosnih organizacija, stoga se rad SDB-a nad emigracijom kao područjem *proxy* ratovanja doticao međunarodnih odnosa, specijalnog ratovanja i protuobavještajnog djelovanja. U kontekstu jugoslavenske emigracije posebno se izdvojila hrvatska politička emigracija koja je zbog političke situacije u prvoj polovici 20. stoljeća označavala prijetnju političkom legitimitetu Jugoslavije. Hrvatska politička, kao i ostale nacionalne političke stranke u emigraciji, posjedovale su i nacionalistički karakter koji je označavao sigurnosnu prijetnju temelju države – narodnom jedinstvu Jugoslavije.

Dok je veći dio političke emigracije za svoje ciljeve koristio uglavnom propagandna sredstva, pojedine organizacije i pojedinci ugrožavali su sigurnost Jugoslavije nasiljem pa je sigurnosno-obavještajni aparat hrvatskim ekstremistima pristupao ne samo kao neprijateljima režima, već i kao teroristima koji fizički ugrožavaju nacionalnu sigurnost zbog čega je jedna od osnovnih dužnosti SDS-a bila prevencija terorističkih aktivnosti ekstremista. O takvom aspektu djelovanja SDS-a govore primjerice proračuni mogućih ljudskih žrtava kao posljedice, sada već nediskriminatornih terorističkih akata u 1980-im godinama, prilikom preventivnih akcija Kaktus i Bednja te je broj žrtava ozbiljan indikator sigurnosne prijetnje po životima jugoslavenskih i stranih državljana.<sup>6</sup> Državne mjere osiguranja nacionalne sigurnosti prelazile su u represiju i državni terorizam. Neke aktivnosti hrvatskih radikala išle su u prilog vlastima, dapače sigurnosno-obavještajni aparat ih je i poticao. Naime, jugoslavenske vlasti su sve aktivnosti političke emigracije etiketirale terorizmom te je pod krinkom protuterorističke borbe, bez neželjenih posljedica po ugled Jugoslavije, otvoren put za uklanjanje i umjerenih i radikalnih političkih oponenta. Nekontrolirane aspekte radikalnog djelovanja sigurnosno-obavještajni aparat je pokušavao neutralizirati, a ekstremiste pasivizirati svim dostupnim metodama i sredstvima.

### 3. FORMIRANJE HRVATSKE POLITIČKE EMIGRACIJE

Iz uvida u spise je evidentno da je Uprava državne bezbednosti (UDBA) razlikovala prijeratnu ekonomsku emigraciju, ratnu emigraciju, emigraciju neposredno poslije rata, poslijeratnu emigraciju i radnike na radu u inozemstvu.<sup>7</sup> Iako se kategorizacija emigracije s godinama mijenjala, tijekom čitavog razdoblja postojanja Jugoslavije emigracija ostaje nestabilan sigurnosni element. U fokusu sigurnosno-obavještajnog aparata bila je politička emigracija, a kao rizična skupina evidentiraju se i ekonomski emigranti i povratnici u domovinu (Radelić 2017). Manji dio onih koji su emigrirali iz nepolitičkih razloga povezo se s ratnom i ekstremističkom emigracijom.

<sup>6</sup> HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, 10.0/10, Informacije broj 11, RSUP SRH SDS, Zagreb (25. 12. 1975.).

<sup>7</sup> HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, 10.0/5, Analiza podataka sakupljenih kroz akciju kontakata i razgovora sa našim građanima na radu u inostranstvu, povodom njihovog dolaska na godišnji odmor, RSUP SRH SDS, Zagreb (1965.).

Postojalo je nekoliko generacija hrvatskih nacionalističkih političkih emigranata. U međuraću je formirana ustaška emigracija kao dio ustaškog pokreta, za vrijeme rata se okupio dio disidentske ustaške emigracije te su se organizirali iseljenici koji su podržavali NDH. Nakon sloma NDH ustaška emigracija se obnavlja u nekoliko organizacija među kojima je najistaknutiji HOP. Upravo je ova generacija postala temelj buduće nacionalističke emigracije, u jugoslavenskoj javnosti i državnim službama poznate kao fašističke, ustaške, desničarske, radikalne, ekstremističke ili neprijateljske emigracije, koja je željela uspostaviti državu isključivo hrvatskog naroda. Međutim, većina poslijeratnih emigracija potaknuta je drugim faktorima – uglavnom ekonomskim razlozima te u manjoj mjeri vjerskim, osobnim, ideološkim i nacionalnim razlozima. Iz aspekta nacionalne sigurnosti Jugoslavije status, motiv i razlog odlaska nedjeljiv je sa statusom poimanja emigranta kao sigurnosnog izazova stoga su jugoslavenski sigurnosno-obavještajni aparati od samih početaka kategorizirali protivnike prema zadanim kriterijima i raspoređivali ih u kategorije ratnog, klasnog, ideološkog i političkog neprijatelja (Radelić 2017).

Kao i u međuratnom periodu, Ante Pavelić je bio okosnica ustaškog odnosno ekstremističkog nacionalnog pokreta u inozemstvu, ali njegov značaj nije jednak njegovom međuratnom značaju zbog poraza NDH, negativne percepcije ustaštva, neuspjeha Kavranove skupine i relativno pasivnog pristupa politici. U cijelom poslijeratnom razdoblju nije se pojavio nijedan općepriznati i prihvaćeni autoritet koji je mogao ujediniti hrvatsku političku emigraciju (Rojnica 1983). Smrt Pavelića uvelike je utjecala na daljnji strukturalni i politički razvoj organizacija hrvatske nacionalističke emigracije. Došlo je do usitnjavanja i grananja emigrantskih organizacija te iako su sve težile općehrvatskom karakteru i ujedinjenju hrvatske emigracije pod svojim političkim programom, niti jedna nije uspjela postati krovnom organizacijom zbog mnogobrojnih uzroka: sukoba vodećih ličnosti, stranačkih pripadnosti, egoizma, osobnih ambicija, pomanjkanja političke vizije, nesnošljivosti, financija i ideoloških razmimoilaženja (Krolo 2017). Trend frakcionaštva u hrvatskoj emigraciji, kao i periodi stagnacije djelovanja emigrantskih organizacija su konstantni te je upravo ta problematika bila česta tema prominentnih emigranta i intelektualaca u emigraciji (Bošković 1985).

Drukčiji pristupi i aktivnije djelovanje emigracije 1950-ih i 1960-ih godina potaknuto je pristizanjem mladih ekonomskih emigranata koji nisu bili opterećeni političkim teretom NDH. Međutim, nisu svi emigranti prihvaćali osporavanje i kritiziranje NDH (Krolo 2017). Iznimno je značajan emigrantski val koji je uslijedio nakon hrvatskog proljeća i 21. sjednice Predsjedništva Saveza komunista Jugoslavije, kada emigrira inteligencija, što je uvelike oblikovalo politički rad emigrantskih organizacija. Politička zbivanja u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj (SRH) početkom 1970-ih godina, odnosno mogućnosti za promjene i pokretanje hrvatskog pitanja unutar SRH promijenili su stavove emigrantskih organizacija, što je utjecalo na promjenu strategije i metoda za postizanje političkih ciljeva. Za jugoslavenski sigurnosno-obavještajni

aparata je povezivanje istaknutih političkih emigranata s protagonistima maspoka značilo spregu unutarnjih i vanjskih neprijatelja.<sup>8</sup>

Emigrantske organizacije nisu bile klasične političke stranke, već su formalno postojale u vidu nacionalnih, kulturnih, znanstvenih ili humanitarnih društava, a neke od njih su djelovale ilegalno s konspirativnim programom. Kada se ekstremne skupine nalaze u slabijoj društveno-političkoj situaciji one u načelu podilaze javnosti te pomno izlažu svoje ekstremističke tendencije koje se onda mogu tumačiti liberalno (Schmid 2013). Organizacije kao što su HOP, HDP i Hrvatsko narodno vijeće (HNV) pokušavale su u javnosti izgraditi pozitivnu sliku o sebi prikazujući se kao politički pokret koji djeluje u skladu sa zakonom, razvija politiku detanta i odbacuje terorističku borbu (Doder 1989; Vukušić 2002). Međutim, s razvojem političkog pokreta u emigraciji dolazilo je i do razvoja primjene političkog nasilja. Dok se neki ogranci spomenutih organizacija, ako ne i čitave organizacije, javno odriču terorizma, u praksi su koristili i ilegalna sredstva političkog djelovanja. Unutar tih organizacija relativno često su postojale ekstremnije struje ili podgrupe koje su mogle zagovarati oružanu borbu i zbog kojih bi onda čitava organizacija bila percipirana kao ekstremistička (Sudar 2016). Primjerice, na inicijativu i pod pokroviteljstvom HNV-a nakon 1982. godine nastaju terorističke organizacije, pomoću kojih HNV pokušava ostvariti ciljeve ilegalnim političkim metodama ograđujući se od posljedica njihova djelovanja.<sup>9</sup> Tako je osnovano Hrvatsko borbeno zajedništvo (HBZ) kao teroristički ogranak HNV-a, a ovakvih pojava je bilo i u drugim jugoslavenskim emigrantskim organizacijama.

Broj emigranata koji su koristili političko nasilje s ciljem rušenja Jugoslavije je varirao, o čemu svjedoči više generacija ekstremističkih emigranata, a valja istaknuti da su se mnoge emigrantske organizacije, pa čak i čitave nacionalne emigracije, vrlo rano ogradile od terorističkih aktivnosti te su svoju državotvornu borbu vodile isključivo mirnim putem (Doder 1989). Prema nekim jugoslavenskim autorima čak se 10-12% ukupne emigracije može smatrati neprijateljskom, dok je obučениh terorista bilo približno 1200 (Bošković 1985), iako je teško egzaktno razlučiti i kategorizirati neprijateljsko ili terorističko djelovanje određenih individua, grupacija ili organizacija zbog nedostatka objektivnosti prilikom bilježenja događaja i okolnosti. CIA-ini dokumenti s početka 1980-ih godina procjenjuju da je tri do pet tisuća hrvatskih nacionalista zagovaralo upotrebu nasilnih metoda za ostvarenje političkih ciljeva.<sup>10</sup> Prema javno dostupnim službenim podacima iz 1985. godine, čitava neprijateljska emigracija je u Jugoslaviji i inozemstvu izvela približno 400 terorističkih akcija, koji su rezultirali ranjavanjem 17 jugoslavenskih diplomata i 330 drugih osoba te smrću 8 diplomatskih službenika i 102 osobe (Rebić 1987). Podatke nije moguće u potpunosti provjeriti jer su samo fragmentarno dostupni u arhivskom gradivu, no statistika ne varira u većim disproporcijama niti u priloženim analitikama izvješća SDS-a.

<sup>8</sup> HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, 10.0/7, Rad SDB SSUP u vezi sa likvidacijom ubačene terorističke grupe HRB u Jugoslaviju, SSUP SDB, Beograd (20. 1. 1973.).

<sup>9</sup> HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, 10.0/27, Deglin Stjepan, KPD Lepoglava, Lepoglava (15. 5. 1986.).

<sup>10</sup> Memorandum: Yugoslav Emigre Extremists (CIA, 29. svibnja 1980.).

Prema nekom općem narativu jugoslavenskih autora djelovalo je 65 organizacija jugoslavenske neprijateljske emigracije, od kojih se 25 organizacija dovodilo u vezu s ustaškom ideologijom (Doder 1989). Uvidom u spise fonda utvrđeno je znatno više hrvatskih emigrantskih političkih organizacija, no njihove međusobne odnose, ideološka i politička usmjerenja, položaj organizacijskih jedinica i vijek trajanja vrlo je teško egzaktno odrediti te se može izdvojiti dvadesetak organizacija koje su se ponovno raslojavale u niz društava i ogranaka. Dokumentacija nove akvizicije u Hrvatskom državnom arhivu HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH uglavnom obrađuje hrvatsku emigraciju jer su se obrade i akcije hrvatskih emigrantskih organizacija i aktera vodile na području SRH u centrima i podružnicama SDS-a. Iz dostupnih elaborata i sinteza o političkoj emigraciji na saveznoj razini, evidentno je da je SDB najviše pažnje posvećivao hrvatskim emigrantskim organizacijama. Iz diplomatskih nota, memoranduma i zahtjeva kao i iz socijalističke literature o neprijateljskoj emigraciji vidljivo je da su na jugoslavenskim listama terorista prevladavali Hrvati.<sup>11</sup> Dominantnost hrvatskih ekstremističkih emigranata evidentna je i u socijalističkoj literaturi koja obrađuje tematiku neprijateljske emigracije, kao i u izjavama bivših službenika SDB-a koji se osvrću na visoku zastupljenost hrvatskih nacionalističkih organizacija u obradama sigurnosno-obavještajnog aparata, posebice organizacija HRB, HNO-I, HDP i HNV (Vukušić 2002). Omjer broja dosjea Hrvata i pripadnika ostalih jugoslavenskih naroda potvrđuje tezu o ozbiljnosti sigurnosne prijetnje koju je partijski vrh identificirao u hrvatskim nacionalistima i emigraciji (Radelić 2015; Manolić 2016).

U SFRJ je prevladavalo vrlo diskutabilno i politički iskonstruirano mišljenje da je djelovanje političke emigracije bilo neefikasno i neuspješno te da ona nije predstavljala stvarnu sigurnosnu i političku prijetnju Jugoslaviji (Bošković 1985; Doder 1989). Međutim, unatoč tome što je jugoslavenska politička emigracija bila heterogena i fragmentirana, ona je ozbiljno zaokupljala pozornost i resurse sigurnosno-obavještajnog aparata, što potvrđuje i arhivska građa koja trenutno daje najvjerniji uvid u stanje tog aparata, provedene akcije, angažman doušnika i uložena financijska sredstva, kao i sam pravilnik o podjeli strukture i djelovanju sigurnosno-obavještajnog aparata. I prema CIA-inim dokumentima ekstremističke organizacije, poput hrvatskih ekstremističkih emigrantskih organizacija, predstavljale su mnogo više od malih militantnih skupina, one su, poput Fataha i Irske republikanske armije (IRA), bile samo ekstremni dio mnogo šireg i opasnijeg pokreta.<sup>12</sup>

<sup>11</sup> Information Report: Ustashi in Argentina (CIA, 25. kolovoza 1948.); Intelligence Memorandum: Croatian Emigre Activity (CIA, Directorate of Intelligence, 15. rujna 1972.); Krolo (2017).

<sup>12</sup> Intelligence Memorandum: Croatian Emigre Activity (CIA, 15. rujna 1972.); Memorandum: Yugoslavia – The Ustashi and the Croatian Separatist Problem (CIA, 27. rujna 1972.).



## 4. RAZRADA DJELOVANJA HRVATSKE EKSTREMISTIČKE EMIGRACIJE I POSLJEDICE ZA SIGURNOST JUGOSLAVIJE

### 4.1. Diverzantske i terorističke akcije kao politička borba i sigurnosna ugroza

Politički rad emigrantskih organizacija uglavnom se svodio na propagandne aktivnosti, a terorističke akcije su hrvatski ekstremisti koristili i za postizanje propagandnog efekta te kao dio gerilskog ratovanja. Diverzantsko-terorističke akcije moguće je podijeliti prema objektima, sredstvima i metodama. Objekti se u osnovi mogu podijeliti na unutrašnje i vanjske mete. Unutar Jugoslavije mete su bili kulturni objekti, prometna sredstva i objekti, kulturni i povijesni spomenici, objekti od društvenog, političkog ili gospodarskog značaja, stanovništvo i politički istaknuti pojedinci. Ciljani objekti u inozemstvu također uključuju prometna sredstva i objekte od društvenog, političkog ili gospodarskog značaja, s posebnim naglaskom na ambasade, konzulate i druga jugoslavenska predstavništva, zatim politički istaknute pojedince te jugoslavenske iseljenike i radnike na privremenom radu (Bošković 1985). U prošlosti je terorizam bio relativno diskriminatoran i fokusiran na simbolične akte i ubojstva državnika (Bilandžić 2014) pa je u skladu s tim i cilj većine terorističkih akcija hrvatske emigracije bio aktualizacija hrvatskog pitanja. Iako je neosporivo da su određeni teroristički akti neminovno konstruirani na način da su uključivali stradavanje civilnih žrtava, civili su ipak uglavnom bili kolateralne žrtve spleta nesretnih okolnosti i nestručnog baratanja eksplozivom (Lasić 2009). U slučaju uzimanja talaca hrvatski ekstremisti su postupali vrlo oprezno, primjerice kad su oteli dva švedska zrakoplova nitko nije ozlijeđen, a u slučajevima kad vlasti nisu uvažavale njihove zahtjeve, ekstremisti su se uglavnom mirno predavali vlastima.<sup>13</sup>

Terorističke akcije je organizirao i u njima sudjelovao relativno mali krug ljudi koji su se međusobno poznavali i surađivali pa se u akcijama i obradama SDS-a imena aktera često ponavljaju, poput primjerice Nikole Miličevića koji je bio povezan s akcijama Kaktus i Bednja.<sup>14</sup> Taj sloj najaktivnijih ekstremista ostao je relevantan i tijekom različitih emigrantskih generacija prolazeći kroz aktivnije i pasivnije faze djelovanja. Iz mnogih govora i dokumenata vidljivo je da su im uzori bili Palestinska oslobodilačka organizacija (PLO), IRA i slične organizacije koje su polučile znatan uspjeh u ostvarenju svojih ciljeva, a koje se mogu okarakterizirati terorističkim organizacijama (Doder 1989). Tako je Marko Logarušić prilikom pristupanju HRB-u uzeo kodno ime *Michael Collins*, prema Ircu Michaelu Collinsu.<sup>15</sup> Ambroz Andrić je, paradoksalno, idolizirao i smatrao komunističke revolucionare kao što su Fidel Castro, Che Guevara, pa čak i Mao Ce-tung, vrsnim gerilcima.<sup>16</sup> O primjenjivosti kubanskog revolucionarnog

<sup>13</sup> Memorandum: Yugoslav Emigre Extremists (CIA, 29. svibnja 1980.).

<sup>14</sup> HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, 10.0/10, Izvadak iz službene bilješke, RSUP SRH SDS, Split (7. 7. 1975.).

<sup>15</sup> HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, 10.0/20, Izjava Hodak Branka, RSUP SRH SDS, Zagreb (21. 2. 1980.); Vukušić (2002).

<sup>16</sup> HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, 10.0/7, Zapisnik o glavnom pretresu, Vojni sud u Sarajevu, Sarajevo (11. 12. 1972.); Omerza (2014).

iskustva na Hrvatsku diskutirao je i Vjekoslav Luburić, vođa HNO-I-a, najmilitantnije emigrantske organizacije. Bruno Bušić je također bio zaokupljen uspjehom IRA-e i kubanskog recepta koji je pokušavao primijeniti na hrvatsku revolucionarnu borbu, što je rezultiralo njegovim sudjelovanjem u pripremi i planiranju otmice putničkog zrakoplova (Meštrović 2003; Manolić 2016). Vidno je iz SDS-ove dokumentacije da je zapaženo emigrantsko proučavanje iskustava gerilskog ratovanja u Irskoj, Vijetnamu, na Bliskom istoku, pa i same narodnooslobodilačke borbe, stoga se i njihovom proučavanju pridaje važnost u shvaćanju i procjeni funkcioniranja ekstremističkih emigrantskih organizacija.<sup>17</sup>

Budući da je za terorističke akte trebalo osigurati oružje, eksploziv ili otrove, neophodni su bili kontakti s kriminalnim podzemljem ili drugim terorističkim organizacijama, o čemu su povremeno izvještavali sigurnosno-obavještajni aparati.<sup>18</sup> Iz uvida u spise je evidentno da su se neki politički emigranti bavili kriminalom, najčešće iznudama, trgovinom oružja, droge i umjetnina. O kriminalu u emigrantskim krugovima pisao je i emigrantski tisak, najčešće apologetske naravi, što ukazuje na to da to nije bila sporadična pojava ili konstrukcija sigurnosno-obavještajnog aparata. Umjerena struja i nezavisni intelektualci učestalo su se obračunavali s ekstremistima koje se najčešće povezivalo s kriminalnim aktivnostima (Kušan 2000; Vukas 2014). SDS je pokazao osobito zanimanje za ekstremiste koji su se bavili kriminalom jer su oni predstavljali složenu sigurnosnu prijetnju skloniju upotrebi političkog nasilja. Mnogo je primjera sprege kriminala i ekstremizma, a neki od njih spomenuti su i u obrađenom gradivu (Branko Bradvica, Tomislav Naletilić, Ambrož Tovila, Milan Buškain, Josip Ledić i Damir Petrić).<sup>19</sup>

Najekstremnije organizacije održavale su kampove za obuku gerilaca i terorista u kojima su polaznike podučavali rukovanju oružjem, biološko-kemijskim i zapaljivim sredstvima, izradi eksploziva, osnovama samoobrane, čitanju karata, izvođenju atentata i diverzija, osnovama organizacije i taktici gerilskog ratovanja, o čemu svjedoče i sačuvani priručnici. Opremu za izvođenje akcija, koju su financirali donacijama, članarinama i ilegalnim poslovima, nabavljali su ilegalnim putem, krađama ili pak tajnim posredstvom stranih obavještajnih službi (Bošković 1985; Ličina 1987; Doder 1989). Iako su ove pripreme isticane u jugoslavenskoj literaturi i medijima, organizirana profesionalna vojna obuka zapravo je bila tek puka želja ekstremnijih organizacija i uglavnom je prethodila planiranim akcijama većih razmjera. Češći

<sup>17</sup> HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, 10.0/20, Informacija broj 357, RSUP SRH SDS, Zagreb (17. 12. 1979.); Bošković (1985).

<sup>18</sup> HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, 10.0/27, Informacija broj 182, RSUP SRH SDS, Varaždin (10. 12. 1984.); Bošković (1985).

<sup>19</sup> HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, 10.0/10, Izvadak iz službene zabilješke, RSUP SRH SDS, Split (11. 7. 1975.); HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, 10.0/27, Informacija broj 182, RSUP SRH SDS, Varaždin (10. 12. 1984.); HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, 10.0/39, Prijedlog za zavodjenje operativne akcije, RSUP SRH SDS, Zagreb (9. 12. 1988.); HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, 10.0/34, Informacija broj 20, RSUP SRH SDS, Osijek (16. 1. 1989.); Bošković (1985).

oblik taktičkih vježbi i obuke emigranata održavan je sukladno zakonima države u kojima se obuka održavala.

Teroristički napadi su najčešće izvođeni u državama u kojima su postojale naj-snažnije ekstremističke mreže, no na učestalost izvršenja napada iznimno su utjecali i geopolitički položaj države i odnosi iste s Jugoslavijom. Uz SR Njemačku, u Australiji, Sjedinjenim Američkim Državama, Francuskoj i Švedskoj su najčešće izvođeni diverzantski-teroristički napadi koji su potom utjecali na sigurnosnu politiku i djelovanje sigurnosno-obavještajnih službi svih uključenih strana (Sheppard 1981; *Terrorism emerges in Australia, ASIO*). Oni najeksponiraniji i najrizičniji akti uključivali su upotrebu eksploziva, no bilo je i mnogo razbijanja stakala, dimnih bombi, ispisivanja provokativnih slogana, anonimnih prijetnji, paljenja jugoslavenske zastave i slično (Vukušić 2010). Popis svih diverzija izvršenih u inozemstvu i Jugoslaviji koje se pripisuju jugoslavenskoj emigraciji je opsežan, a u nekima je stradao i određen broj civila. Samo dio akata se sa sigurnošću može pripisati hrvatskoj političkoj emigraciji.

Ekstremisti su i u Jugoslaviji pokušavali realizirati brojne diverzantsko-terorističke akcije koje su trebale poslužiti kao platforma za isticanje hrvatskog pitanja i borbu protiv SFRJ uz nanošenje štete jugoslavenskom gospodarstvu i u određenim slučajevima izazivanje ljudskih žrtava. Za uništavanje privrednih i javnih objekata uglavnom su koristili eksplozivne naprave, dok je u priobalju znatnu prednost u terorističkoj borbi imala zapaljiva flora. Turizam postaje dijelom strategije u borbi protiv SFRJ i cilj diverzantsko-terorističkih akcija još početkom radikalizacije hrvatskih emigrantskih organizacija početkom 1960-ih godina. Opstrukcija turizma prisutna je od samog početka djelovanja HRB-a pa sve do akcije Feniks, a akcije Kaktus i Bednja predstavljaju kasnije ogledne primjere uništavanja turizma. Tako su Tomislav Naletilić, Franjo Musulin, Branko Šetka i Grgo Miletić navodno potplatili njemačkog državljanina da postavi mine na jadranske plaže, a suđeno im je u Stuttgartu. Ova akcija se spominje u dokumentaciji akcije Preventiva, a predmet je akcije Kaktus. Dane Šarac je bio savjetnik spomenutih emigranata i jedan od organizatora miniranja hrvatskih plaža sredinom 1970-ih godina.<sup>20</sup>

Mnogi ekstremisti su imali ratno iskustvo, ali su posebno cijenjeni bili emigranti koji su bili pripadnici stranih vojnih postrojbi, poput Pavla Vegara. Prema dokumentaciji, Stjepan Deglin, Josip Senić, Ivan Tuksor i Marko Mudronja vrsno su rukovali eksplozivom, no u praksi uistinu nije bilo mnogo ozbiljnih stručnjaka u ekstremističkim krugovima koji su mogli izraditi kvalitetan eksploziv čija uporaba, skladištenje i premještanje nisu imali nepredvidive posljedice. Zubni tehničar Deglin sam je usavršio proizvodnju eksploziva, izradu detonatora, primarnih eksplozivnih punjenja i elektrosklopova sa satnim mehanizmom te ih je krijumčario preko granice u posebnim odjeljcima osobnog automobila. Iznimno angažiran, samostalan i sposoban Deglin zanimao se za kemiju i politiku, a uz pomoć priručnika kao što

<sup>20</sup> HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, 10.0/10, Depeša broj Službeno, RSUP SRH SDS, Zagreb (29. 6. 1975.); HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, 10.0/10, Informacije broj 11, RSUP SRH SDS, Zagreb (25. 12. 1975.); HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, 10.0/15, Depeša broj 764/20, RSUP SRH SDS, Zagreb (23. 7. 1976.).

su *Upute za osloboditeljski rad* širi svoje znanje o eksplozivnim napravama. Deglin svoje znanje prenosi direktnom podukom i pisanjem skripte za izradu eksploziva, no zbog direktnih kontakata je uhapšen i osuđen u akciji Bednja.<sup>21</sup> Ambroz Andrić je, prema iskazu Rovera, izradio bombu u obliku kemijske olovke.<sup>22</sup> Prilikom podmetanja eksplozivne olovke na proslavi Dana Republike u Richmond Town Hallu 1967. godine policijskim izvješćem je utvrđeno da je ranjen mlađi muškarac. Braća Adolf i Ambroz Andrić napisala su glasoviti priručnik za vođenje hrvatske gerile *Osvetnici Bleiburga*.<sup>23</sup> Adolf Andrić, član HRB-a i autor priručnika za upotrebu kemijskih sredstava i otrova u vojne svrhe, izradu eksplozivnih naprava, minskih upaljača, te rukovanje hladnim i vatrenim oružjem,<sup>24</sup> zadobio je ozlijede pri pokušaju postavljanja eksplozivne naprave u jugoslavenski konzulat u Sydneyju, a jedan emigrant je tom prilikom poginuo.<sup>25</sup> Ekstremističke organizacije nisu bile dovoljno osviještene o važnosti stručnjaka za postizanje željenih rezultata već su ih slale na prve linije sukoba i žrtvovala, tako su braća Andrić i Vegar nastradali u akciji Feniks, dok je Deglin osuđen zbog postavljanja eksploziva na području SRH.

S obzirom da su se hrvatski politički ekstremisti u izvršenju terorističkih akata oslanjali na različito vatreno naoružanje i eksplozivne naprave, mnogi od njih su došli u sukob s vlastima u inozemstvu. Kod korištenja eksplozivnih naprava vidljiva je njihova uglavnom nedovoljna obučenosť te slaba kvaliteta eksploziva i druge opreme, odnosno uočljive su organizacijske, financijske i provedbene slabosti terorističkih akata. U nizu slučajeva ekstremisti su prilikom baratanja eksplozivom doživjeli nesreće s teškim posljedicama. Skupina Tolić-Oblak je zbog financijskih malverzacija imala zastarjeli i neispravan eksploziv kojim je neuspješno minirala tračnice. Eksplozivna naprava koju je Bušićeva grupa ostavila u pretincu njujorške podzemne željeznice eksplodirala je prilikom pokušaja deaktivacije usmrćivši policajca, što je imalo iznimno negativan učinak na čitavu operaciju i njezin konačni cilj. U akcijama Jelen i Rak spominje se Ljubomir Dragoja, koji je 1974. godine u Frankfurtu izgubio šaku rukujući eksplozivnom napravom u obliku knjige, koja je

<sup>21</sup> HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, 10.0/27, Izjava, RSUP SRH SDS, Varaždin (22. 8. 1984.); HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, 10.0/27, Informacija broj 182, RSUP SRH SDS, Varaždin (10. 12. 1984.); HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, 10.0/27, Izjava, RSUP SRH SDS, Varaždin (5. 2. 1985.); HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, 10.0/27, Specijalna informacija broj 5, RSUP SRH SDS, Zagreb (29. 3. 1985.); HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, 10.0/27, Zapisnik o saslušanju Deglin Stjepana po organima tužilaštva i sudstva SRNJ, Lepoglava (14. 5. 1986.); HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, 10.0/39, Prijedlog za zavodjenje operativne akcije, RSUP SRH SDS, Zagreb (9. 12. 1988.).

<sup>22</sup> HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, 10.0/7, Podaci za članove ubačene terorističke grupe, SSUP SDB, Beograd (10. 7. 1972.).

<sup>23</sup> HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, 10.0/7, Podaci za članove ubačene terorističke grupe, SSUP SDB, Beograd (10. 7. 1972.); HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, 10.0/7, Ministarska izjava (27. 3. 1973.); Lična (1987.).

<sup>24</sup> HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, 10.0/7, Podaci za članove ubačene terorističke grupe, SSUP SDB, Beograd (10. 7. 1972.); Bošković (1985.).

<sup>25</sup> HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, 10.0/4, Informacija broj 228, RSUP SRH SDS, Zagreb (11. 4. 1969.).

trebala biti poslana u SAD, zbog čega je obustavljeno slanje eksplozivnih naprava u inozemstvo i SFRJ. Unatoč činjenici da je Dragoja izgubio ruku prilikom instalacije eksploziva pod pritiskom, izučeni elektrotehničar nastavio se baviti izradom eksploziva u svrhe izvođenja terorističkih akcija gotovo do kraja 1980-ih godina. Dragoja se proklamirao teroristom te prema izvješću suradnika *Valentina* poziva na terorizam u Hrvatskoj neovisno o broju ljudskih žrtava.<sup>26</sup> Josip Ledić i Tomislav Naletilić su pak 1987. godine angažirali njemačkog državljanina Klaua Bekera za izradu eksplozivnih naprava, ali je on prilikom neispravnog rukovanja eksplozivom teško ozlijeđen, na što je intervenirala njemačka policija. Postoji niz slučajeva u kojima su ekstremisti s nedovoljno znanja prepušteni baratanju neispravnim ili ispravnim eksplozivom doživjeli nesreće s teškim posljedicama što uistinu ukazuje na stanje organiziranosti i obuke terorističkih grupacija.

Terorizam nije uvijek imao jednak zamah te bi bilo nužno individualno analizirati pojedine organizacije i grupacije, no uočljivi su neki opći trendovi. Nakon grupacije Kavran-Miloš dolazi do pasivne političke borbe predvođene Pavelićevim HOP-om. Struje unutar Hrvatske republikanske stranke (HRS), Hrvatski narodni odbor – jelićevci (HNO-j) i HNO-I marginalno diskutiraju o primjeni političkog nasilja, ali 1950-ih godina nije bilo akcija većih razmjera. Nakon razdoblja pasivnosti, početkom 1960-ih godina naglo su se formirale raznolike ekstremističke organizacije. Nije bila samo riječ o novim organizacijama koje nastaju na bazi HOP-a, poput HRB-a, Tajnog ustaškog pokreta (TUP) i Tajne revolucionarne ustaške postrojbe (TRUP), već dolazi do ekstremizacije nekih ogranaka i društava HOP-a, njihove međusobne suradnje, ali i ekstremizma organizacija izvan direkcije HOP-a. Ovaj val se stišao uoči političkih kretanja u SRH početkom 1970-ih godina. Nakon političkog neuspjeha hrvatskog komunističkog vodstva došlo je do ponovne eskalacije terorističkih akata.<sup>27</sup> Novi val terorizma bio je teatralniji, sofisticiraniji i strateški funkcionalniji, a na promjene je zasigurno utjecala u emigraciju novopristigla inteligencija. Tijekom 1980-ih godina aktivnosti emigrantskih terorističkih organizacija se intenziviraju i, u suradnji s hrvatskim radikalima u SFRJ, postaju nediskriminatorne.

#### 4.2. Atentati kao sredstvo propagandnog i terorističkog djelovanja

Atentati na diplomatske predstavnike Jugoslavije fundamentalni su dio terorističke djelatnosti hrvatskih ekstremista koja je uvelike obilježila njihovo antijugoslavenko djelovanje.<sup>28</sup> Atentat, jedan od najstarijih *modus operandi* terorističkog djelovanja, može se definirati kao namjerno selektivno ubojstvo s predumišljajem visokorangira-

<sup>26</sup> HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, 10.0/16, Nastavak izjave Keičec Branka, RSUP SRH SDS, Zagreb (12. 6. 1976.); HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, 10.0/16, Izjava Angela Milosavljevskog, RSUP SRH SDS, Zagreb (4. 8. 1976.); HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, 10.0/41, Informacija broj 2, RSUP SRH SDS, Zagreb (5. 1. 1986.).

<sup>27</sup> HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, 10.0/7, Rad SDB SSUP u vezi sa likvidacijom ubačene terorističke grupe HRB u Jugoslaviju, SSUP SDB, Beograd (20. 1. 1973.).

<sup>28</sup> Memorandum: Yugoslav Emigre Extremists (CIA, 29. svibnja 1980.).

nih ili istaknutih osoba u vodstvu. Kategorizira se kao terorizam onda kada je atentat sredstvo za ostvarenje cilja. Atentat za terorista ima dvostruku ulogu – eliminaciju oponenta i zastrašivanje šire zajednice ubijenog (Bilandžić 2014). Kod hrvatskih ekstremista podjela je u nekim slučajevima nejasna jer ponekad smaknuće žrtve jest konačni cilj, ali i politička poruka. Posebno bi valjalo izdvojiti napade koji su uslijedili 1960-ih godina u SR Njemačkoj kada je izvedeno gotovo dvadeset napada i pokušaja napada na jugoslavenska predstavništva. Najveći odjek imalo je ubojstvo Momčila Popovića, domara zgrade jugoslavenskog predstavništva u Bad Godesbergu, zatim teško ranjavanje konzula Andrije Klarića u Meersbergu kao i Antona Kolendića, šefa jugoslavenske vojne misije u Zapadnom Berlinu, te ubojstvo vicekonzula Save Milovanovića u Stuttgartu i ubojstvo ambasadora Vladimira Rolovića u Stockholmu (Ličina 1987).<sup>29</sup> Za izvršavanje atentata hrvatski nacionalisti koriste uglavnom pištolje, puške ili eksploziv, iako se 1970-ih godina javljaju i slučajevi upotrebe oružja većega kalibra.<sup>30</sup>

#### 4.3. Gerilske i terorističke akcije u službi političkog djelovanja

Gerila je oblik političkog nasilja koji se prema karakteru djelovanja, organizacijskim obilježjima, veličini organizacijskih postrojbi, otvorenom nošenju oružja, usmjerenju na osvajanje i kontroliranje teritorija smatra prihvatljivim oblikom vojnog djelovanja (Schmid 2013; Bilandžić 2014). Hrvatska ekstremistička emigracija pokretala je na jugoslavenskom teritoriju različite gerilske akcije kao i one koje su kombinirale elemente gerile i terorizma. Hrvatski ekstremisti su strategiju gerilske borbe pokušali iskoristiti za ostvarenje političkih ciljeva, odnosno protiv vlasti i nepoćudnog režima s ciljem stvaranja atmosfere koja bi rezultirala revolucionarnim pokretom. Najpoznatiji poslijeratni slučaj ubacivanja diverzantsko-terorističkih skupina jest ubacivanje Kavranove skupine koja je pokušala provesti gerilsku akciju Deseti travanj, poznatu još u dokumentima UDBA-e kao operacija Gvardijan (Milovanović 1986). Uspješno hvatanje članova ove skupine, koji su u Jugoslaviju ubačeni između ljeta 1947. i 1948. godine, možda je i najveći uspjeh koji je UDBA ostvarila u kontroliranju akcija hrvatskih političkih emigranata. Ishod ove operacije umnogome je utjecao na moral hrvatske ekstremističke emigracije, potaknuo je frakcionaštvo i obeshrabrio daljnje diverzantsko-terorističke akcije ekstremističke emigracije, kojih nije bilo idućih gotovo petnaest godina (Manolić 2016).

Kada su se intenzivirali teroristički akti početkom 1960-ih godina, hrvatski ekstremisti, koji su nastojali prikazati svoju borbu kao oslobodilački i pravedan rat, ponovno u Jugoslaviju ubacuju diverzantske grupe s namjerom da uz poticanje nezadovoljnika u državi organiziraju gerilu, revoluciju i narodni otpor ili pak zbog izvršenja diverzantsko-terorističkih akcija.

<sup>29</sup> HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, 10.0/6, Izvještaj, Grupa za javnu sigurnost, Bad Godesberg (21. 11. 1968.).

<sup>30</sup> Memorandum: Yugoslav Emigre Extremists (CIA, 29. svibnja 1980.).

Moguće je razabrati dva osnovna tipa ubacivanja grupacija u Jugoslaviju – ubacivanje grupacije s namjerom organiziranja gerilske borbe, revolucije i narodnog otpora te ubacivanje ili stvaranje grupacije u cilju isključivo izvršenja diverzantsko-terorističkih akata. Prvi tip je rijetko pokretan budući da je zahtijevao visoku organiziranost, ljudstvo, financijska sredstva, međunarodnu potporu, mrežu kontakata i u konačnici povoljnu atmosferu, a dva poznata slučaja pokušaja organizacije gerilske borbe jesu Kavranova skupina i bugojanska skupina. Iako nije bilo mnogo pokušaja organizacije gerilske borbe, ideja sprovođenja gerilske borbe znatno je oblikovala i zaokupljala ideologiju revolucionarnih grupacija i pojedinaca poput HNO-I-a, HRB-a i Bruna Bušića. Drugi tip ubacivanja u zemlju s namjerom izvođenja terorističkih akcija i diverzija, može se podijeliti na dva osnovna podtipa – povezivanje s kontaktima u zemlji ili izolirano djelovanje emigranata u Jugoslaviji. Primjer prvog podtipa svakako je akcija Lasta ili Bednja u kojoj mreža jugoslavenskih građana igra presudnu ulogu u izvršenju misije, dok su primjeri drugog podtipa skupina Tolić-Oblak i akcija Lika u kojoj Matičević i Prpić djeluju relativno izolirano.

Pokušaja ubacivanja ekstremista u Jugoslaviju bilo je relativno mnogo, no zbog infiltracije suradnika, dojava ili preventivnih mjera sigurnosnog aparata većina njih je spriječena u svom naumu već na granici ili na putu prema odredištu. Unatoč neuspjehu, ove su akcije imale veliki odjek u javnosti, oblikovale su daljnju emigrantsku politiku i način borbe, ali i jugoslavensku sigurnosnu politiku.

Zanimljivo je istaknuti da princip koji se učestalo javlja u strukturiranju konspirativnih ekstremnih organizacija poput TUP-a, TRUP-a, HRB-a, ekstremnih ogranaka Ujedinjenih Hrvata i HOP-a, HDP-a, HBZ-a, HNO-I-a i drugih, jest organizacija trojki. Principom trojki ostvarivala se poželjna konspiracija formiranjem ćelija koje u slučaju razbijanja ne bi mogle kompromitirati sve članove organizacije. Princip trojki je najviše zabilježen u djelovanju HRB-a, a akcija Tolić-Oblak je primjer gerilskog djelovanja emigracije u kojemu je praktično primijenjena strategija trojke. Tako je i u kasnijem djelovanju radikalnijih emigrantskih organizacija, 1980-ih godina, primjetan trend upotrebe ćelija. Primjer upotrebe trojke vidljiv je tijekom SDS-ove akcije Bednja kada HNV, odnosno HBZ, stvara ćelije u inozemstvu i SFRJ. Ivica Šumaher, jedan od glavnih organizatora postavljanja eksplozivnih uređaja diljem SRH, poziva se na upotrebu trojke u akcijama HBZ-a budući da je princip trojke vrsno funkcionirao za vrijeme Alžirske revolucije.<sup>31</sup> Međutim, unatoč planovima, opskrbi oružjem i eksplozivom, obukama i konspiraciji, akcije hrvatske emigracije nisu bile učinkovite niti su ikad bile politički i vojno relevantne poput operacija nekih drugih terorističkih organizacija (Batarelo 2014).

<sup>31</sup> HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, 10.0/27, Izjava, RSUP SRH SDS, Varaždin (21. 11. 1984.).

## 5. DJELOVANJE JUGOSLAVENSKOG SIGURNOSNOG APARATA U CILJU NEUTRALIZACIJE HRVATSKE POLITIČKE EMIGRACIJE

### 5.1. Operativna metodologija i pristupi

Prema pravilnicima o radu SDB-a, svrha sigurnosnog aparata bila je zaštita ustavnog poretka SFRJ. Mnoge emigrantske aktivnosti eksplicitno su identificirane kao prijetnja nacionalnoj sigurnosti. U Pravilima o radu SDB-a iz 1989. godine izdvojene su glavne neprijateljske emigrantske aktivnosti: izvođenje terorističkih akcija u zemlji ili inozemstvu, ubacivanje grupa ili pojedinaca u zemlju s ciljem izvođenja gerilskih ili diverzantsko-terorističkih akcija, stvaranje veza i uporišta u zemlji i inozemstvu, političko angažiranje drugih građana i propagandna djelatnost (Marković 2004). U suštini su jugoslavenski sigurnosno-obavještajni aparati bili fokusirani na obavještajno djelovanje s ciljem otkrivanja potom i kontrole neprijateljskog djelovanja. Proučavali su sredstva, metode rada i aktivnosti političke emigracije, međusobne odnose emigrantskih organizacija, grupa i pojedinaca, veze sa stranim obavještajnim elementima i vlastima, kontakte s drugim terorističkim organizacijama i grupama, subverzivne propagandne aktivnosti, izvore financiranja, način dobavljanja i izrade oružja, eksploziva i ostale diverzantske i terorističke opreme i slično. Glavne aktivnosti odnosile su se na onesposobljavanje političkog rada emigracije, kontraobavještajnu djelatnost, odnosno imobilizaciju obavještajnog djelovanja stranih službi preko emigracije, otkrivanje i onemogućavanje terorističkih planova ekstremističkih organizacija, uključujući osiguranje graničnih prijelaza, vitalnih administrativnih i privrednih objekata te fizičke sigurnosti istaknutih političara i drugih javnih osoba (Marković 2004).

SDB se u radu oslanjao na operativno-tehnička sredstva i profesionalne operativce i analitičare koji su uz potporu drugih državnih institucija provodili mjere očuvanja državne sigurnosti. Strategija i taktika djelovanja sigurnosnih aparata temeljile su se na neobrađenim prikupljenim informacijama koje su uz pomoć prethodnog iskustva, operativnih procjena i analiza pretvarane u primjenjivo znanje. Analize djelovanja političke emigracije predstavljale su proizvod obavještajne zajednice, a politički vrh je na osnovu tih analiza donosio odluke i upravljao djelovanjem sigurnosnih organa. Rezultati analiza korišteni su i za interno oblikovanje i usmjeravanje rada SDB-a – organiziranje i unaprjeđivanje operativne i operativno-instruktorske funkcije, usklađivanje odjela, jačanje akcijskog i funkcionalnog jedinstva i efikasnosti, utvrđivanje programske orijentacije, sigurnosnih procjena, programa, planova rada i slično (Marković 2004).

Operativno djelovanje i praćenje političke i sigurnosne situacije u emigraciji i zemlji uključivalo je prethodne obrade, operativne obrade, operativne akcije, operativne kombinacije, dvojne kombinacije ili operativno istraživanje. Provjera, identifikacija, preventivna zaštita, operativno istraživanje i obrada imali su za cilj utvrđivanje sigurnosnog rizika i prijetnji, dakle ponajviše je bila riječ o obavještajnom djelovanju, a u manjem dijelu i o akcijskim elementima. Operativne akcije, kombinacije i dvojne



kombinacije uključivale su obavještajno djelovanje, ali i aktivno taktiziranje i provedbu metoda i mjera u cilju neutralizacije i imobilizacije neprijateljskog djelovanja.

Pojedini bivši dužnosnici, emigranti i autori argumentirano tvrde da je sigurnosno-obavještajni aparat ciljano poticao radikalizam s namjerom diskreditiranja cijele političke emigracije, pokretanja kaznenih postupaka inozemnih vlasti i tihog odobravanja ofenzivnih akcija SDB-a (Akrap 2010). Iako se SDB suočavao s ekstremistima čije su aktivnosti ugrožavale političku stabilnost i uzrokovale ljudske gubitke i materijalnu štetu, ekstremizam političke emigracije je mogao biti i strateška prednost ako je kontrola situacije bila pomno isplanirana. Politička oporba predstavlja sigurnosnu prijetnju autoritarnom režimu pa transformacijom političke u terorističku prijetnju ona postaje format sigurnosne prijetnje s kojom se vlast mogla lakše obračunati. Osim alibija za djelovanje SDB-a u inozemstvu, tada su i inozemne vlasti pružale (iznuđenu) pomoć s ciljem suzbijanja terorizma.

Dugo godina su hrvatski politički emigranti u javnosti uglavnom bili percipirani kao fašisti i teroristi, a ofenzivne akcije jugoslavenskog sigurnosnog aparata mediji su prikazivali kao međusobne obračune fašista i kriminalaca (Lasić 2009; Sudar 2016). Namjera da se pred inozemnim vlastima politički emigranti diskreditiraju kao radikali i teroristi vidi se u arhivskoj građi u brojnim instrukcijama suradnicima, posebice onima koji su surađivali sa stranim policijama i obavještajnim službama. U umjerenijim organizacijama ekstremizam nekih članova dovodio je do razdora i kompromitacije čitave organizacije u međunarodnoj javnosti, što je za sigurnosno-obavještajni aparat bio poželjan ishod zbog eventualne zabrane rada tih organizacija. U fondu SDS-a nema dokumentacije koja bi potvrdila ovu tezu, dapače većina arhivske građe je pobija jer se akcijama SDS-a nastojalo pasivizirati i imobilizirati opasne emigrante. Međutim, vrlo je indikativno da su emigranti, koji su kasnije evidentirani kao suradnici SDS-a, mogli djelovati radikalno na emigrantsko okruženje pozivajući na ekstremizam i oružanu borbu, poput nekih članova HNO-j-a i Saveza komunista Hrvatske u inozemstvu.

Umjerena procjena bila bi da su u određenim okolnostima jugoslavenskoj vlasti odgovarali kontrolirani teroristički akti kao povod za antiemigrantsku propagandu i antiterorističku borbu. Stvaranjem povoda mogli su naizgled oblikovati opravdanu vlastitu strategiju čiji ishod je mogao pridonijeti dezintegraciji ekstremističkih organizacija, ali i ostatka političke emigracije. Međutim, diverzantsko-terorističke akcije u inozemstvu, a posebno unutar države, uglavnom nisu odgovarale državnom vrhu, o čemu svjedoči opsežna dokumentacija i resursi korišteni za pasivizaciju ekstremne emigracije. Valja ipak istaknuti da nijedna emigrantska organizacija nije okupljala isključivo suradnike SDS-a, stoga da bi SDS mogao potaknuti ekstremizam, trebale su postojati određene okolnosti za provođenje operacija.

## 5.2. Državni terorizam

Zbog pozicije političke emigracije u odnosu na državu koja ima monopol na silu i moć, riječ je bila o asimetričnom sukobu u kojem je dio jugoslavenske ekstremističke emigracije koristio terorističke metode za ostvarenje političkih ciljeva. Karakter režima te način i sredstva emigrantske borbe oblikovao je rad jugoslavenske sigurnosno-obavještajne službe koja se koristila kontroverznim operativnim mjerama i metodama u svojim defenzivnim, odnosno ofenzivnim akcijama. Radikalizacija i političko nasilje jedne strane neminovno je radikaliziralo drugu stranu, gotovo kao na principu sigurnosne dileme, što je izazvalo spiralu nasilja pa se protuterorističko djelovanje sigurnosno-obavještajnog aparata svelo na *teroriziranje terorizma* i *teroriziranje teroriziranih* (Bilandžić 2014).

Budući da totalitarni režimi koriste teror za održavanje vlasti i nacionalne sigurnosti, takve države se mogu klasificirati terorističkim državama (Bilandžić 2014). Nedržavni i državni terorizam razlikuje se s obzirom na moć, resurse i sposobnost djelovanja, što posljedično utječe na *modus operandi* aktera, a njihove strategije i metode u biti su identične (Lucić 2017). Međutim, nije svaki akt terora iza kojega stoji država terorizam jer postoji niz kriterija koji moraju biti ispunjeni da bi se aktivnost definirala kao državni terorizam, poput primjene sile, političkog cilja, terora, organiziranog zločina, prijetnje i psiholoških učinaka (Lucić 2017). Prikladna definicija državnog terorizma je da je to upotreba ili prijetnja nasiljem koju provode državni predstavnici s namjerom izazivanja straha među ciljanom publikom da bi se promijenilo ponašanje skupine (Schmid 2013).

Sigurnosno-obavještajni aparat je koristio razna nelegalna sredstva i metode za razbijanje emigrantskih organizacija, između ostalog organizirao je atentate i otmice. Ofenzivne akcije, barem one poznate javnosti, mogu se smatrati oblikom državnog terorizma, no one su samo dio kompleksnih represivnih aktivnosti usmjerenih prema političkoj emigraciji. Dakle, prema suvremenim standardima, neki aspekti djelovanja sigurnosno-obavještajnog aparata mogu se smatrati državnim terorizmom, no nije uvijek jednostavno identificirati te aspekte zbog toga što država ima monopol na definiranje i oblikovanje percepcije terorizma u javnosti. Izuzev ofenzivnih akcija, zbog nedostatka znanstvenih djela i istraživanja o djelovanju jugoslavenskih sigurnosnih službi, nije moguće pouzdano utvrditi spadaju li sva sredstva i metode korištene za suzbijanje političkih aktivnosti emigranata u državni terorizam.

U izvješću Vijeća za utvrđivanje poratnih žrtava komunističkog sustava ubijenih u inozemstvu, čiji je predsjednik bio Vice Vukojević, a tajnik nekadašnji voditelj promidžbenog odjela HDP-a Bože Vukušić, navodi se da je jugoslavenska obavještajna služba odgovorna za smrt 69 hrvatskih emigranata, 8 nestanaka, 24 pokušaja ubojstva, 3 otmice i 4 pokušaja otmice (Vukušić 2002). Iako je neupitno da je jugoslavenska obavještajna služba organizirala likvidacije, potrebno je istaknuti da su emigranti prikazivali smrt gotovo svakog emigranta kao političko ubojstvo,

što su uočile njemačka i francuska policija, pa je očigledno da su brojke ubijenih podložne manipulacijama.<sup>32</sup>

Jugoslavenske obavještajno-sigurnosne aparate u potpunosti je kontroliralo komunističko vodstvo tako da je i sve specijalne misije, koje su uključivale i atentate ili ciljano ubijanje, odobravao sam politički vrh, između ostaloga i kao dio strategije dekapitacije (Bilandžić 2014). Postupak donošenja odluke o likvidaciji ili otmici nije bio službeno zabilježen, ali je bio detaljno razrađen i uhodan. Likvidaciju je mogao predložiti nadležni operativac, a ako je šef centra SDS-a smatrao da je prijedlog valjan, tražio je suglasnost viših instanci – republičkog vodstva SDS-a, savezne centrale SDB-a, Republičkog sekretarijata za unutrašnje poslove, Savjeta za zaštitu ustavnog poretka (SZUP) ili Politbiroa odnosno, kasnije, Izvršnog komiteta Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije. Prema nekim dokumentima, u donošenje odluka o likvidaciji nije bio uključen SZUP, niti je zbog naravi stvari velik broj tijela i pojedinaца uopće bio uključen u odlučivanje o tome. U slučaju potrebe i savezna tijela su mogla inicirati otmicu ili likvidaciju, no bila je obavezna verifikacija više instance zbog utjecaja ofenzivnih akcija na vanjsku politiku. Sigurnosno-obavještajni aparat je bio najviše fokusiran na ubojstva inicijatora, organizatora i izvršitelja terorističkih akta, o čemu svjedoče i ubojstva Geze Paštija, Nahida Kulenovića, Mila Rukavine, Vjekoslava Luburića i drugih, no postoji i niz iznimki.

U arhivskoj građi obrade Alkari izričito se spominju likvidacija i cijena ubojstva, no u dokumentima su češće fraze koje ukazuju na moguću likvidaciju, na primjer predlaganje trajne neutralizacije Bruna Bušića i slično. Zahvaljujući slučaju Stjepana Đurekovića u javnost su dospjele do tada nepoznate informacije o planiranju i izvršenju likvidacija te o upletenosti najviših državnih instanca, u ovom slučaju Stane Dolanca i Franje Herljevića. Transkript telefonskog razgovora iz Perkovićeve i Mustačeve presude – *već smo se osramotili s djetetom u Italiji*, vrlo je indikativan jer ukazuje na ubojstvo obitelji Ševo koje je u jugoslavenskim medijima prikazano kao međusobni emigrantski obračun.<sup>33</sup> Postupak organizacije i odobravanja otmice ili *ilegalnog dovoda* nije se uvelike razlikovao od postupka likvidacije, ali svakako otmica je bila puno riskantnija jer je složenija za izvesti, kao što je bilo i teže sakriti odgovornost. U arhivskom gradivu SDS-a postoje eksplicitni dokazi o otmicama hrvatskih emigranta, primjerice dokumentacija o akciji Kengur svjedoči o odgovornosti jugoslavenskih sigurnosnih aparata za otmicu Vjenceslava Čižeka. Bušić, Đureković i Čižek povezivani su s ekstremističkim grupama, pojedincima i idejama, ali nisu sudjelovali u terorističkim akcijama, izuzevši neke Bušićeve aktivnosti. Evidentno je da je njihova politička aktivnost bila okidač za pokretanje ofenzivnih akcija u svrhu slamanja otpora i izazivanja straha kod politički aktivnih emigranata.

Važno je istaknuti i međusobne likvidacije emigranata, ali i strategiju jugoslavenskog sigurnosnog aparata koji je koristio međusobne obračune emigranata za

<sup>32</sup> HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, 10.0/10, Depeša broj / , RSUP SRH SDS, Zagreb (22. 7. 1975.).

<sup>33</sup> *Presuda u kaznenom predmetu protiv Zdravka Mustača i Josipa Perkovića* (Visoki zemaljski sud u Münchenu, 3. kolovoza 2016.).

pokriavanje svojih ofenzivnih akcija. U literaturi iz vremena SFRJ te su međusobne likvidacije emigranata bile uvelike zloupotrebjavane, dok su posljednjih godina one potpuno marginalizirane. Ove likvidacije se ne mogu smatrati isključivo jugoslavenskom propagandom, nego se u tom kontekstu u obzir moraju uzeti i frakcionaštvo, osobni sukobi emigranata, atmosfera terora i paranoje, dostupnost vatrenog oružja i život na rubu egzistencije. Ogladni primjer je pokušaj ubojstva Josipa Badurine eksplozivom i vatrenim oružjem zbog obračuna s HNO-I-om u *Vjesniku* HNV-a. Prijetnje smrću i fizički obračuni među emigrantima ne mogu se smatrati marginalnom pojavom jer su antagonizmi vidljivi iz brojnih izvještaja suradnika, sinteza, emigrantske korespondencije, publikacija i izjava emigranata. Interna dokumentacija SDS-a nastojala je što objektivnije prikazati razdor i odnose među grupama, organizacijama i pojedincima upravo da bi mogla upotrijebiti primjerene operativne i psihološke mjere u cilju imobilizacije emigranata. Sigurnosno-obavještajni aparat je svakako, planski iznoseći informacije i dezinformacije, neposredno poticao unutrašnje sukobe i fizička sučeljavanja među emigrantima te je stoga riječ o ofenzivnim akcijama čiji je sporadični proizvod bio teror i nesigurnost u emigrantskoj zajednici.

EksPLICITNO kategoriziranje i definiranje upotrebe terorizma kao dijela represivne politike države iznimno je teško s obzirom na to da je jugoslavenska vlast uspostavljala zakonski okvir. Država je središnji subjekt međunarodnih odnosa i djeluje na temelju političkog suvereniteta i legitimiteta koji opravdavaju primjenu sile u interesu nacionalne sigurnosti. Sve države svoj odgovor na političko nasilje temelje na vlastitim interesima (Bilandžić 2014). Međutim, postoje dvostruki standardi prema kojima se državni terorizam pripisuje totalitarnim i nedemokratskim režimima, dok se takve akcije demokratskih država smatraju opravdanima. Neki aspekti jugoslavenskog djelovanja prema političkoj emigraciji mogu se definirati kao državni terorizam, dok neki to uistinu nisu. Naime riječ je o slučajevima kada je jugoslavenski obavještajno-sigurnosni aparat djelovao kao klasična sigurnosna služba ili o slučajevima isključive upotrebe represije u kojima su mete operacije ili akcije bile cilj, a teror je bio sporedan pozitivan efekt.

## 6. ZAKLJUČAK

Jugoslavenska vlast je emigraciju smatrala rizičnom skupinom unutar koje su identificirane različite prijetnje. Politička emigracija je bila saveznik političkih nezadovoljnika, radikala, disidenata i kritičara režima u državi, stoga je stvaranje političke platforme i propagandno djelovanje predstavljalo sigurnosnu prijetnju režimu. Hrvatski nacionalisti u emigraciji bili su politički najaktivniji i otvoreno su zagovarali autonomiju Hrvatske. Dio radikalnih i ekstremnih hrvatskih emigranata koristio se pritom nasiljem i terorizmom. Jugoslavenski sigurnosno-obavještajni aparat, produžena ruka represivnog sustava, nastojao je neutralizirati političku emigraciju uz pomoć široke mreže operativaca, suradnika i doušnika. Infiltracijom suradnika, psihološkim metodama djelovanja i širenjem dezinformacija poticao je dezintegraciju i frakcionaštvo političke emigracije. S ekstremistima se često obračunavao izravnije, inkriminacijom

pred inozemnim vlastima, poticanjem međusobnih likvidacija ili orkestriranim izvođenjem ofenzivnih akcija. Gušenje političke oporbe u demokratskom okružju bilo je izazov sigurnosnom aparatu koji se učestalo koristio paravanom protuterorizma da bi imobilizirao čitavu političku emigraciju. Stoga je u javnosti čitava politička emigracija prikazivana kao fašistička te se nastojalo radikalizirati pojedince i grupacije da bi se jugoslavenski sigurnosni aparat s njima mogao represivno obračunati. Način na koji se sigurnosno-obavještajna služba obračunavala s hrvatskim političkim emigrantima ukazuje na to da je hrvatska politička emigracija primarno bila politička, a potom ekstremistička i teroristička prijetnja socijalističkoj Jugoslaviji.

## BIBLIOGRAFIJA

### Izvori

#### CIA

Information Report: Ustashi in Argentina. CIA, 25. kolovoza 1948.

Intelligence Memorandum: Croatian Emigre Activity. CIA, Directorate of Intelligence, 15. rujna 1972.

Memorandum: Yugoslavia – The Ustashi and the Croatian Separatist Problem. CIA, Office of National Estimates, 27. rujna 1972.

Memorandum: Yugoslav Emigre Extremists. CIA, National Foreign Assessment Center, 29. svibnja 1980.

Memorandum for Deputy Director of Central Intelligence: International Terrorist Threat in the United States. CIA, Directorate of Intelligence, 20. travnja 1984.

#### Hrvatski državni arhiv

HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, 10.0/5, Analiza podataka sakupljenih kroz akciju kontakata i razgovora sa našim građanima na radu u inostranstvu, povodom njihovog dolaska na godišnji odmor, RSUP SRH SDS, Zagreb (1965.).

HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, 10.0/6, Izvještaj, Grupa za javnu sigurnost, Bad Godesberg (21. 11. 1968.).

HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, 10.0/4, Informacija broj 228, RSUP SRH SDS, Zagreb (11. 4. 1969.).

HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, 10.0/7, Klasifikator pitanja po kome treba vršiti istragu i dokumentalističko-analitičku obradu materijala iz akcije Raduša (1972.).

HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, 10.0/7, Podaci za članove ubačene terorističke grupe, SSUP SDB, Beograd (10. 7. 1972.).

HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, 10.0/7, Zapisnik o glavnom pretresu, Vojni sud u Sarajevu, Sarajevo (11. 12. 1972.).

- HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, 10.0/7, Rad SDB SSUP u vezi sa likvidacijom ubačene terorističke grupe HRB u Jugoslaviju, SSUP SDB, Beograd (20. 1. 1973.).
- HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, 10.0/7, Ministarska izjava (27. 3. 1973.).
- HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, 10.0/10, Depeša broj Službeno, RSUP SRH SDS, Zagreb (29. 6. 1975.).
- HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, 10.0/10, Izvadak iz službene bilješke, RSUP SRH SDS, Split (7. 7. 1975.).
- HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, 10.0/10, *Izvadak iz službene zabilješke*, RSUP SRH SDS, Split (11. 7. 1975.).
- HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, 10.0/10, Depeša broj / , RSUP SRH SDS, Zagreb (22. 7. 1975.).
- HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, 10.0/10, Izvadak iz službene zabilješke, RSUP SRH SDS, Split (22. 9. 1975.).
- HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, 10.0/10, Informacije broj 11, RSUP SRH SDS, Zagreb (25. 12. 1975.).
- HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, 10.0/16, Nastavak izjave Kelčec Branka, RSUP SRH SDS, Zagreb (12. 6. 1976.).
- HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, 10.0/15, Depeša broj 764/20, RSUP SRH SDS, Zagreb (23. 7. 1976.).
- HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, 10.0/16, Izjava Angela Milosavljevskog, RSUP SRH SDS, Zagreb (4. 8. 1976.).
- HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, 10.0/20, Informacija broj 357, RSUP SRH SDS, Zagreb (17. 12. 1979.).
- HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, 10.0/20, Izjava Hodak Branka, RSUP SRH SDS, Zagreb (21. 2. 1980.).
- HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, 10.0/27, Izjava, RSUP SRH SDS, Varaždin (22. 8. 1984.).
- HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, 10.0/27, Izjava, RSUP SRH SDS, Varaždin (21. 11. 1984.).
- HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, 10.0/27, Informacija broj 182, RSUP SRH SDS, Varaždin (10. 12. 1984.).
- HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, 10.0/27, Izjava, RSUP SRH SDS, Varaždin (5. 2. 1985.).
- HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, 10.0/27, Specijalna informacija broj 5, RSUP SRH SDS, Zagreb (29. 3. 1985.).
- HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, 10.0/41, Informacija broj 2, RSUP SRH SDS, Zagreb (5. 1. 1986.).
- HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, 10.0/27, Zapisnik o saslušanju Deglin Stjepana po organima tužilaštva i sudstva SRNJ, Lepoglava (14. 5. 1986.).
- HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, 10.0/27, Deglin Stjepan, KPD Lepoglava, Lepoglava (15. 5. 1986.).

HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, 10.0/39, Prijedlog za zavodjenje operativne akcije, RSUP SRH SDS, Zagreb (9. 12. 1988.).

HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, 10.0/34, Informacija broj 20, RSUP SRH SDS, Osijek (16. 1. 1989.).

### Visoki zemaljski sud u Münchenu

Visoki zemaljski sud u Münchenu, 7. kazneni senat. *Presuda u kaznenom predmetu protiv Zdravka Mustača i Josipa Perkovića*. Ovjereni prijevod s njemačkog jezika, 7. 3. 2017. München, (3. 8. 2016.).

## LITERATURA

- Akrap, Gordan. 2010. Mač i štit u rukama partije – represivni sustav u funkciji oblikovanja korpusa javnog znanja. *National security and the future* 11(4): 165–239.
- Batarelo, Vice John. 2014. A Troubled Relationship; the Croatian Diaspora in Australia between 1963 and 1973. *Croatian Studies Review* 10(1): 57–84.
- Bilandžić, Mirko. 2014. *Sjeme zla*. Zagreb: Despot Infinitus.
- Bilandžić, Mirko i Danijela Lucić. 2015. The plurality of meanings ‘terrorism’- the theoretical and practical importance of understanding the phenomena. *Security Dialogues* 6(1): 43–60.
- Blaxland, John i Rhys Crawley. 2017. *The Secret Cold War: The Official History of ASIO, 1975 – 1989*, 3. sv. Allen & Unwin.
- Bošković, Milo. 1985. *Šesta kolona: nastanak, organizacija i delovanje antijugoslovenske fašističke emigracije*. Zagreb – Novi Sad: Birotehnika – Dnevnik.
- Doder, Milenko. 1989. *Jugoslavenska neprijateljska emigracija*. Zagreb: Centar za informacije i publicitet.
- Krolo, Tomislav. 2017. *Hrvatski politički emigrant: 1941. – 1991*. Zagreb: vlastita naklada.
- Kušan, Jakša. 2000. *Bitka za novu Hrvatsku*. Rijeka: Otokar Keršovani.
- Lasić, Vjekoslav. 2009. *Miro Barešić*. Zagreb: Tonimir.
- Ličina, Đorđe. 1987. *Roverova braća*. Zagreb: Centar za informacije i publicitet.
- Lucić, Danijela. 2017. *Terorizam kao oblik državnoga djelovanja – između normativnoga i empirijskoga*. Doktorski rad. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Manolić, Josip. 2016. *Špijuni i domovina*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga.
- Marković, Marko, ur. 2004. *Udbini sinovi*. Ljubuški: Press Holding.
- Meštrović, Mate. 2003. *U vrtlogu hrvatske politike*. Zagreb: Golden marketing.
- Milovanović, Nikola. 1986. *Kroz tajni arhiv Udbe*, 1. knj. Beograd: Sloboda.

- Omerza, Igor. 2014. *HRB, Fenix i UDBA: slučaj Stjepana Crnogorca*. Radenci: Društvo za raziskovanje polpretekle zgodovine.
- Radelić, Zdenko. 2015. KPJ i sigurnosno-obavještajni sustav u Hrvatskoj (1941.-1951.). *Historijski zbornik* 68(1): 73–105.
- Radelić, Zdenko. 2017. Ozna/Udba: popisi neprijatelja i njihova kategorizacija (1940-ih i 1950-ih). *Časopis za suvremenu povijest* 49(1): 59–99.
- Rebić, Đuro. 1987. *Špijuni, diverzanti, teroristi*. Zagreb: Centar za informacije i publicitet.
- Rojnica, Ivo. 1983. *Susreti i doživljaji*. Barcelona: Knjižnica Hrvatske revije.
- Schmid, Alex P. 2013. *Radicalisation, De-Radicalisation, Counter-Radicalisation: A Conceptual Discussion and Literature Review*. Hague: ICCT.
- Sheppard, Nathaniel. 1981. Arrest of 9 in Terrorist Group Brings Uneasy Calm to Croatian-Americans. *The New York Times*, 23. srpnja. <https://www.nytimes.com/1981/07/23/us/arrest-of-9-in-terrorist-group-brings-uneasy-calm-to-croatian-americans.html> (pristupljeno 19. siječnja 2020.).
- Sudar, Drago. 2016. *Život za Hrvatsku*. Zagreb: vlastita naklada.
- Terrorism emerges in Australia. ASIO. <https://www.asio.gov.au/about/history/terrorism-emerges-australia.html> (pristupljeno 19. siječnja 2020.).
- Vukas, Branko, pripr. 2014. *Stjepan Đureković: što ga je ubilo?* Zagreb: Naklada Pavičić.
- Vukušić, Bože. 2010. *Hrvatsko revolucionarno bratstvo: rat prije rata*. Zagreb: Klub hrvatskih povratnika iz iseljeništva.
- Vukušić, Bože. 2002. *Tajni rat UDBE protiv hrvatskoga iseljeništva*. Zagreb: Klub hrvatskih povratnika iz iseljeništva.



# CROATIAN POLITICAL EMIGRATION – A SECURITY THREAT TO SOCIALIST YUGOSLAVIA

Valentina Perušina

## SUMMARY

Croatian political emigration exists abroad as political opposition to the communistic state of Yugoslavia which does not tolerate political antinomy. Hence the existence of political emigration by itself represents a security threat to the regime. However, because of the repressive nature and activities of the Yugoslav regime, a part of emigration radicalized so the use of political violence has become the only option which could lead to desired social and political changes. Croatian emigration was neither static nor homogeneous, but a political entity which went through various changes, processes, and fragmentation caused by internal and external factors. Its activity overcame the dimension of a mere political threat to Yugoslavia and evolved into a security threat, characterized by the use of political violence and terrorism – manifesting as a series of performed or prevented acts of violence. Yugoslavian security apparatus conducted extremely aggressive campaigns both in-state and abroad with the aim of neutralizing the political emigration on the whole. Its repressive and offensive methods can be identified with state terrorism. Both entities were formed on the basis of extreme ideologies so with the radicalization of the activities of one entity the other was proportionally radicalized. The existence of this relationship between both entities can be characterized as “special warfare” due to its unconventional methods of conflict.

Keywords: Croatian political emigration, UDBA, SDB, SDS, political violence.

